

การควบคุม ความเสี่ยง และความลักลั่นขัดกันของ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในระบบเกษตรพันธสัญญา¹

Controls, Risks and Contradiction of Power Relations in Contract Farming

นาวิน โสภาภูมิ

Navin Sopapum

บทคัดย่อ

บทความนี้อธิบายความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการผลิตวัตถุดิบเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมเกษตร-อาหาร ระหว่างบริษัทอุตสาหกรรมเกษตร-อาหารกับเกษตรกร บริษัทใช้หลักการจัดการแรงงานแบบยัดเยียด ควบคุมเกษตรกรให้ทำการผลิตสินค้าให้บริษัท โดยบริษัทใช้ตรรกะทางเศรษฐกิจ ได้แก่ การนิยามเกษตรพันธสัญญาให้เป็นกลไกเชิงสถาบันที่ช่วยสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจแก่เกษตรกร เพื่อให้เกษตรกรยอมรับและเข้ามาอยู่ในการควบคุมอย่างเป็นทางการ นอกจากนี้ บริษัทได้ใช้ตรรกะวัฒนธรรมควบคุมเกษตรกรโดยการสร้างเกษตรพันธสัญญาอย่างไม่เป็นทางการขึ้นมาในท้องถิ่น และใช้ “โบรกเกอร์” ซึ่งเป็นญาติหรือเป็นคนบ้านเดียวกันกับเกษตรกรให้ทำการควบคุมเกษตรกรแทนบริษัท และบริษัทมีการสร้างและควบคุมคุณภาพมันฝรั่งเหมือนกับการควบคุมสินค้าอุตสาหกรรมเพื่อให้เกษตรกรมีวินัยทางการผลิต

คำสำคัญ : เกษตรพันธสัญญา, อุตสาหกรรมเกษตร-อาหาร, ความเสี่ยงในการดำรงชีพ

Abstract

This paper focuses on power relations between an agro-food industry company and farmers in the production of raw products to serve the agro-food industry. This study found that the agro-food company employs flexible labor management to control the growers. Moreover, the company utilizes the cultural logics by appointing “brokers” who are relatives or fellow villagers of the farmers to act on behalf of the company to control the farmers. The company controls the quality of potatoes in similar way as industrial goods with the aim to discipline farmers in the production process.

Keywords : Contract Farming, Agro-food industry, Risk of Livelihoods

บทนำ

บทความนี้อธิบายปัญหาของความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการควบคุมเกษตรกร ภายใต้เกษตรพันธสัญญาในระบบอุตสาหกรรมเกษตร-อาหาร ผ่านกรณีศึกษา เกษตรกรผู้ปลูกมันฝรั่งเพื่อการแปรรูปในอุตสาหกรรมมันฝรั่งทอดกรอบ โดยเลือกศึกษาเกษตรกรในชุมชนบ้านกลางพัฒนา ที่ตั้งอยู่ในเขตเทศบาลตำบล เจริญแม่ครัว ตำบลแม่แฝกใหม่ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ห่างจาก ตัวจังหวัดเชียงใหม่ประมาณ 20 กว่ากิโลเมตร เกษตรกรในชุมชนแห่งนี้ทำการ เพาะปลูกมันฝรั่งทั้งในระบบเกษตรพันธสัญญาและนอกพันธสัญญาเพื่อส่งให้ บริษัทอุตสาหกรรมมันฝรั่งทอดกรอบมากกว่า 20 ปี ประเด็นที่น่าสนใจคือ แม้ว่า เกษตรกรในชุมชนแห่งนี้จะเป็นชุมชนแรกๆ ในประเทศไทยที่ทำการปลูกมันฝรั่ง ในระบบเกษตรพันธสัญญา แต่ในช่วง 10 กว่าปีที่ผ่านมา เกษตรกรส่วนใหญ่ ในชุมชนได้เลิกทำการผลิตมันฝรั่งในระบบเกษตรพันธสัญญาและหันมาทำการ ปลูกมันฝรั่งด้วยการลงทุนหาหัวพันธุ์มันฝรั่งมาเพาะปลูกเอง โดยไม่ต้องผูกมัด การรับประกันจ่ายการผลิตและการขายผลผลิตตามสัญญาให้บริษัท แต่เกษตรกรผู้ปลูก มันฝรั่งนอกพันธสัญญาก็ยังถูกควบคุมจากความสัมพันธ์นอกพันธสัญญา ที่อุตสาหกรรมมันฝรั่งทอดกรอบได้รู้จักการควบคุมเข้าไปในพื้นที่ทางสังคมและ ในเชิงความหมาย จนทำให้เกษตรกรต้องผูกพันทำการผลิตมันฝรั่งให้บริษัท ไม่ว่าจะทำการผลิตในระบบเกษตรพันธสัญญาหรือไม่ก็ตาม

แม้ว่าระบบเกษตรพันธสัญญาและอุตสาหกรรมเกษตร-อาหารได้สร้าง อำนาจควบคุมอันซับซ้อน ทำให้เกษตรกรยินยอมเป็นแรงงานผลิตวัตถุดิบทางการ เกษตรให้อุตสาหกรรมเกษตร-อาหาร แต่การควบคุมดังกล่าวก็มีได้เกิดขึ้นอย่าง เบ็ดเสร็จ เพราะมีความลึกลับระหว่างความหมายและการปฏิบัติในการจัดความ สัมพันธ์เชิงอำนาจ ในระบบเกษตรพันธสัญญา ด้านหนึ่งบริษัทเป็นเสมือนผู้สร้าง ผลประโยชน์เชิงเศรษฐกิจแก่เกษตรกร แต่อีกด้านหนึ่งก็เป็นผู้ควบคุมและ เอาประโยชน์จากเกษตรกร จนก่อให้เกิดความเสี่ยงต่อการดำรงชีพของเกษตรกร ทำให้เกษตรกรพยายามดิ้นรนให้ตนเองอยู่รอดได้ภายใต้การควบคุมของเกษตร พันธสัญญา บทความนี้จะอธิบายการควบคุมอำนาจและความขัดกันของการ

ควบคุมในระบบเกษตรพันธสัญญา 4 ประเด็น ได้แก่ (1) เกษตรพันธสัญญาในฐานะกลไกเชิงสถาบันในการควบคุมเกษตรกร (2) การควบคุมเกษตรกรด้วยความสัมพันธ์ทางสังคม (3) การสร้างและควบคุมคุณภาพในฐานะปฏิบัติการของการควบคุมแรงงาน และ (4) ความลักลั่นขัดกันของการเกษตรพันธสัญญาและความเสี่ยงในการดำรงชีพของเกษตรกร

เกษตรพันธสัญญาในฐานะกลไกเชิงสถาบันในการควบคุมเกษตรกร

อุตสาหกรรมมันฝรั่งทอดกรอบเป็นส่วนหนึ่งของระบบอุตสาหกรรมเกษตร-อาหาร ซึ่งถือได้ว่าภาคการผลิตสมัยใหม่ของประเทศไทย ที่ช่วยให้การผลิตในภาคการเกษตรมีมูลค่าเพิ่มสูงขึ้น อุตสาหกรรมมันฝรั่งทอดกรอบเติบโตและขยายตัวอย่างมากนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2538 เมื่อบริษัท ฟรีโต-เลย์ จากสหรัฐอเมริกาได้เข้ามาตั้งโรงงานในจังหวัดลำพูน (จุฑาร, 2546) เพื่อผลิตมันฝรั่งทอดกรอบจำหน่ายทั้งในและนอกประเทศ โดยบริษัทมีนโยบายใช้ประเทศไทยเป็นฐานการผลิตระดับภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก การเข้ามาลงทุนของอุตสาหกรรมมันฝรั่งทอดกรอบข้ามชาติ ส่งผลให้เกิดการขยายตัวพื้นที่เพาะปลูกปลูกมันฝรั่งอย่างกว้างขวางทั้งในระบบเกษตรพันธสัญญาและนอกพันธสัญญาในเขตภาคเหนือตอนบน ทั้งที่ก่อนหน้านี้มีพื้นที่เพาะปลูกมันฝรั่งจำกัดอยู่เพียงไม่กี่อำเภอในจังหวัดเชียงใหม่ บริษัท ฟรีโต-เลย์ ได้สร้างความเชื่อถือนับด้านการตลาดแก่เกษตรกร ด้วยการแสดงให้เห็นว่าบริษัทมีผลิตภัณฑ์มันฝรั่งทอดกรอบยี่ห้อ “เลย์” ที่ขายทั่วไปทั้งในตลาดระดับบน เช่น ห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ และตลาดระดับล่าง เช่น ตามร้านขายของเบ็ดเตล็ดในหมู่บ้าน ทำให้เกษตรกรร่วมรับรู้ว่าการปลูกมันฝรั่งเป็นภาคการผลิตสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นจริง มีตลาดรับซื้อ และจะสร้างโอกาสด้านเศรษฐกิจแก่เกษตรกร

อุตสาหกรรมมันฝรั่งทอดกรอบที่เกิดขึ้นในประเทศไทยได้สร้างความหมายของความเป็ภาคอุตสาหกรรมเกษตร-อาหารสมัยใหม่ กล่าวคือ มีโรงงานทันสมัยที่ผลิตสินค้าได้มาตรฐาน มีการแปรรูปผลผลิตเพื่อเพิ่มมูลค่า มีการประกันราคา และมีตลาดรับซื้อผลผลิตอย่างแน่นอน นั่นคือใช้ตรรกะทางเศรษฐกิจอธิบายถึงความเป็นเหตุเป็นผลเชิงเศรษฐศาสตร์ สามารถคาดการณ์และคิดคำนวณถึงผล

ตอบแทนได้อย่างชัดเจน การสร้างความหมายนี้เป็นการสร้างภาพตัวแทนระบบอุตสาหกรรมมันฝรั่งทอดกรอบสมัยใหม่ที่ทำให้เกษตรกรสามารถมองเห็นและเข้าใจได้ ซึ่งจะมีผลต่อการตัดสินใจของเกษตรกรให้เลือกทำการผลิตมันฝรั่งเพื่อป้อนสายพานการผลิตของบริษัท

การปลูกมันฝรั่งแบบพันธสัญญาของเกษตรกรชุมชนบ้านกลางพัฒนา เกิดขึ้นราวทศวรรษ 2520 (วิราชีนี, 2542) แต่มีการขยายตัวอย่างกว้างขวางราวทศวรรษ 2530-2540 เมื่ออุตสาหกรรมมันฝรั่งทอดกรอบมีการขยายตลาดในประเทศอย่างกว้างขวาง (จุฑาร, 2546) การตัดสินใจเลือกปลูกมันฝรั่งของเกษตรกรมีแรงจูงใจสำคัญจากการขึ้นค่าความหมายของบริษัท ที่สร้างภาพว่าอุตสาหกรรมมันฝรั่งทอดกรอบจะเข้ามาช่วยสร้างรายได้แก่เกษตรกรผู้ปลูกมันฝรั่ง และจะมาช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่องค์กรชุมชน โดยบริษัทจะเข้ามาทำสัญญากับกลุ่มเกษตรกรต่าง ๆ ในตำบลแม่แฝกใหม่ และมีการแบ่งเปอร์เซ็นต์รายได้จากการขายมันฝรั่งให้กับกลุ่มเกษตรกร เพื่อนำไปใช้ในการจัดหาปัจจัยการผลิตแก่เกษตรกร ทั้งที่การดำเนินการดังกล่าวก็เป็นการสร้างผลประโยชน์ด้านการหาวัตถุดิบป้อนโรงงานและเป็นการลดขั้นตอนในการบริหารจัดการของบริษัท (ชาลี, 2536 : 38-39)

ในขั้นตอนปฏิบัติการเพื่อให้ระบบเกษตรพันธสัญญาได้รับการยอมรับจากเกษตรกร บริษัทได้สร้างเป็นกลไกเชิงสถาบันที่เชื่อถือขึ้นมา ประกอบด้วยผู้เชี่ยวชาญหรือนักวิชาการเกษตรที่มีความรู้เกี่ยวกับการปลูกมันฝรั่ง ตลาดรับซื้อมันฝรั่ง โรงงานอุตสาหกรรมแปรรูปมันฝรั่ง รวมทั้งกฎระเบียบการดำเนินการและเอกสารสัญญาอย่างเป็นทางการที่ดูน่าเชื่อถือ ซึ่งผิดกับการปลูกพืชพื้นถิ่น เช่น ข้าว หรือถั่วเหลืองที่เกษตรกรเคยปลูกกันมาแต่ดั้งเดิม ไม่มีกลไกและระเบียบในการบริหารจัดการและการควบคุมอย่างชัดเจน ขณะที่การปลูกมันฝรั่งแบบพันธสัญญาอย่างเป็นทางการ เป็นระบบความสัมพันธ์ที่มีการกำกับควบคุมอย่างชัดเจนและมีการกำกับควบคุมเกษตรกรที่สำคัญ 3 ประการ คือ

ประการที่หนึ่ง การกำกับควบคุมด้วยสัญญาข้อตกลงอย่างเป็นทางการ เกษตรกรต้องทำสัญญาเป็นลายลักษณ์อักษร มีการลงนามในหนังสือสัญญาระหว่างเกษตรกรกับพนักงานฝ่ายส่งเสริมของบริษัท โดยทั่วไปแล้วในสัญญาจะระบุว่า บริษัทจะจัดหาหัวพันธุ์มันฝรั่งให้แก่เกษตรกรเป็นหลัก ส่วนปัจจัยการผลิตคือปุ๋ยเคมี แล้วแต่ว่าเกษตรกรจะขอรับสินค้าจากบริษัทหรือไม่ก็ได้ และเมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยว เกษตรกรต้องรวบรวมผลผลิตส่งให้บริษัทโดยบริษัทจะรับซื้อมันฝรั่งในราคาประกัน นอกจากนี้ในสัญญาจะมีการระบุความผิดทางแพ่งหากเกษตรกรละเมิดสัญญา เช่น เอาหัวพันธุ์มันฝรั่งไปให้คนอื่นโดยไม่ได้รับอนุญาต หรือการลักลอบขายผลผลิตให้คนอื่น แต่ไม่มีการระบุความผิดในกรณีหากบริษัทละเมิดสัญญา

บริษัทจะส่งเสริมการทำเกษตรพันธสัญญากับกลุ่มเกษตรกรที่มีการจดทะเบียนเป็นนิติบุคคล เช่น สหกรณ์ผู้ปลูกมันฝรั่งเชียงใหม่ การส่งเสริมผ่านกลุ่มเกษตรกรที่หน่วยงานรัฐจัดตั้งขึ้นและการส่งเสริมกับเกษตรกรรายใหญ่ที่มีที่ดินผืนใหญ่พอสมควร บริษัทจะไม่ค่อยทำสัญญากับเกษตรกรรายย่อยที่มีที่ดินขนาดเล็กเท่าใดนัก เพราะทำให้ต้นทุนทางธุรกรรมเพิ่มขึ้น บริษัทจะสัญญากับเกษตรกรรายย่อยทำผ่านตัวแทนประจำหมู่บ้านหรือโบรกเกอร์ (บัณฑูรย์ และ นาทยา, 2546 : 130)

ประการที่สอง การกำกับควบคุมพันธุ์มันฝรั่ง โดยบริษัทเป็นผู้ควบคุมหัวพันธุ์มันฝรั่งอย่างเป็นทางการ ทั้งนี้เนื่องจากบริษัทได้สิทธิโควตาการนำเข้าหัวพันธุ์จากรัฐบาล ในขั้นตอนของการนำเข้าหัวพันธุ์มันฝรั่ง บริษัทต้องรวบรวมรายชื่อเกษตรกรที่จะทำเกษตรพันธสัญญาเพื่อปลูกมันฝรั่งกับบริษัท ประมาณการพื้นที่เพาะปลูกมันฝรั่งในแต่ละปี และเสนอปริมาณหัวพันธุ์มันฝรั่งที่บริษัทต้องการนำเข้าเพื่อยื่นต่อสำนักงานเกษตรจังหวัดให้รับรองพื้นที่เพาะปลูกและทะเบียนรายชื่อเกษตรกร ก่อนที่บริษัทจะทำเรื่องเสนอต่อไปยังสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร เพื่อนำเรื่องเข้าสู่คณะกรรมการจัดการการผลิตและการตลาดกระเทียม หอมแดง หอมหัวใหญ่ และมันฝรั่ง เป็นผู้พิจารณาให้ความเห็นชอบและกำหนดปริมาณการนำเข้าในโควตา และแจ้งเรื่องไปยังกรมการค้าต่างประเทศให้ประกาศการ

นำเข้าหัวพันธุ์มันฝรั่ง บริษัทที่ได้รับโควตาจะทำการติดต่อซื้อหัวพันธุ์จากต่างประเทศเพื่อนำหัวพันธุ์ไปให้เกษตรกรตามโควตาต่อไป

แม้ว่าข้อกำหนดด้านการนำเข้ามันฝรั่งและหัวพันธุ์มันฝรั่งจะเป็นมาตรการในการปกป้องตลาดภายในประเทศของรัฐบาล ช่วยควบคุมผลผลิตมันฝรั่งในประเทศไม่ให้ล้นตลาด ซึ่งจะช่วยพยุงราคามันฝรั่งไม่ให้ตกต่ำ แต่การกำหนดให้เฉพาะบริษัทเป็นผู้นำเข้าหัวพันธุ์ก็กลายเป็นเงื่อนไขให้เกษตรกรต้องเข้าไปอยู่ในระบบเกษตรพันธสัญญากับบริษัท นั่นคือ บริษัทอาศัยความได้เปรียบจากข้อกำหนดของรัฐในเรื่องการนำเข้าหัวพันธุ์มาเป็นเงื่อนไขในการควบคุมให้เกษตรกรเข้าสู่ระบบเกษตรพันธสัญญานั้นเอง

ประการที่สาม การกำกับควบคุมตลาด กล่าวคือ บริษัทอุตสาหกรรมมันฝรั่งทอดกรอบเป็นผู้ครอบครองตลาดรับซื้อมันฝรั่งทั้งหมดในประเทศ ทำให้บริษัทสามารถกำหนดราคารับซื้อมันฝรั่งพันธุ์โรงงานได้ตามที่บริษัทต้องการได้ บริษัทจึงกำหนดราคารับซื้อมันฝรั่งในระบบเกษตรพันธสัญญาราคาต่ำกว่าราคาในตลาดทั่วไป โดยให้เหตุผลว่าบริษัทต้องมีต้นทุนธุรกรรมและต้นทุนในการดำเนินการทำสัญญากับเกษตรกร ทำให้ต้องบวกเพิ่มต้นทุนเหล่านี้เข้าไปในระบบการคิดราคาประกัน (จุฑารธร, 2546)

การทำเกษตรพันธสัญญาอย่างเป็นทางการจะถูกใช้ใน ช่วงเริ่มต้นของการส่งเสริมการปลูกมันฝรั่ง ทั้งนี้เพราะบริษัทยังมีกำลังการผลิตมันฝรั่งแปรรูปไม่มากนัก แต่เมื่อบริษัทขยายกำลังการผลิตเพิ่มขึ้น และเกิดบริษัทอื่น ๆ เข้ามาแข่งขันในตลาด การทำเกษตรพันธสัญญาอย่างเป็นทางการจึงไม่สามารถตอบสนองความต้องการวัตถุดิบของบริษัทได้ ขณะที่เกษตรกรรายใหญ่ที่จะทำสัญญากับบริษัทก็มีไม่มากนัก บริษัทจึงปรับการทำเกษตรพันธสัญญาเป็นกึ่งทางการมากขึ้น กล่าวคือ จะมีการทำสัญญา 2 ส่วน คือ สัญญาส่วนที่หนึ่ง บริษัทจะทำสัญญาเป็นลายลักษณ์อักษรกับกลุ่มเกษตรกรที่มีการก่อตั้งอย่างเป็นทางการ และกับโบรกเกอร์ ให้เป็นผู้ทำหน้าที่ส่งเสริมการปลูกมันฝรั่งแก่เกษตรกรแทนบริษัท สัญญาส่วนที่สอง กลุ่มเกษตรกรหรือโบรกเกอร์ที่ทำสัญญากับบริษัทแล้วจะไปทำ

สัญญาตกลงกับเกษตรกรด้วยวาจา โดยอาศัยว่าเป็นคนรู้จักกันหรือเป็นคนบ้านเดียวกัน หรืออาจจะเรียกว่าบริษัทได้อาศัยความสัมพันธ์ทางสังคมมาช่วยในการกำกับควบคุมการผลิต การปรับระบบปลูกมันฝรั่งมาสู่การทำเกษตรพันธสัญญา กึ่งทางการนับว่าเป็นการกลไกการกำกับควบคุมเกษตรกรของบริษัทให้ยืดหยุ่น และเหมาะสมกับท้องถิ่นมากขึ้นนั่นเอง (นาวิน, 2554)

การควบคุมเกษตรกรด้วยความสัมพันธ์ทางสังคม

การจัดการให้เกษตรกรกลายเป็นแรงงานในสายพานการผลิตของระบบอุตสาหกรรมเกษตร-อาหาร ในกรณีการปลูกมันฝรั่งเพื่อการแปรรูปมีความซับซ้อนมากกว่าการใช้กลไกเกษตรพันธสัญญาอย่างเป็นทางการเพียงอย่างเดียว บริษัทได้อาศัยตรรกะทางวัฒนธรรมคือความสัมพันธ์ทางสังคมในท้องถิ่นมาช่วยในการกำกับควบคุมเกษตรกร โดยใช้ “โบรกเกอร์” หรือนายหน้าในท้องถิ่น ทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานให้เกิดข้อตกลงด้านการผลิตและการตลาดระหว่างบริษัทกับเกษตรกร การใช้โบรกเกอร์เป็นคนกลางระหว่างบริษัทกับเกษตรกรได้เกิดขึ้นในสังคมภาคเหนือมาตั้งแต่อดีต ทั้งในช่วงของการปลูกยาสูบเพื่อการค้าที่ “พ่อเลี้ยง” เจ้าของโรงบ่มจะเป็นผู้ส่งเสริมให้ชาวนาปลูกยาสูบขายให้โรงงานยาสูบ (รัตนพร, 2546) และการปลูกหอมหัวใหญ่ที่มีนายหน้าเป็นคนกลางในการจัดการให้เกษตรกรปลูกหอมหัวใหญ่และเป็นผู้รวบรวมผลผลิตส่งมอบให้บริษัท (ประเทือง, 2537) โบรกเกอร์เป็นผู้มีบทบาทเป็นอย่างมากในการทำให้บริษัทสามารถเข้าไปส่งเสริมการผลิตแก่เกษตรกรในพื้นที่ชนบทต่าง ๆ

ในระบบการผลิตมันฝรั่งเพื่อการแปรรูป นายหน้า หรือ “โบรกเกอร์” เป็นผู้กระทำการทางสังคมที่มีบทบาทเป็นอย่างมากในการส่งเสริมการปลูกมันฝรั่งทั้งแบบพันธสัญญาและนอกพันธสัญญา บริษัทต้องพึ่งพาบทบาทของโบรกเกอร์ในการส่งเสริมการปลูกมันฝรั่งและรวบรวมผลผลิตมันฝรั่งจากเกษตรกรส่งมอบให้บริษัท ขณะที่เกษตรกรต้องพึ่งโบรกเกอร์ในด้านปัจจัยการผลิตและการเข้าถึงตลาด (การขอโควตาขายผลผลิต) บางครั้งโบรกเกอร์ก็มีบทบาทเหมือนพ่อเลี้ยงช่วยเหลือเกษตรกรโดยการให้กู้ยืมเงินไปใช้ยามเดือดร้อน เมื่อขายผลผลิตแล้วจึง

หักลบหนี้สิน นอกจากนี้ ไบรเกอร์ยังต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านการปลูกมันฝรั่งสูง ทั้งนี้ เพราะการปลูกมันฝรั่งต้องใช้ความรู้ทางการเกษตรสมัยใหม่สูง ไบรเกอร์ต้องมีความรู้มากพอในการให้คำแนะนำที่ถูกต้องแก่เกษตรกรทั้งในด้านการเพาะปลูก และการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช เมื่อเกิดปัญหาโรคแมลงระบาด การที่บริษัทเลือกผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับการปลูกมันฝรั่งเป็น ไบรเกอร์ยังช่วยลดต้นทุนของบริษัทด้านการส่งเสริมความรู้และการติดตามดูแลคุณภาพการผลิตในไร่นาของเกษตรกรได้ด้วย

นอกจากนี้ ไบรเกอร์จะเป็นผู้รวบรวมรายชื่อเกษตรกรและจำนวนพื้นที่ที่จะปลูกมันฝรั่งในแต่ละปีให้กับบริษัท เพื่อที่บริษัทจะทำเรื่องส่งนำเข้าหัวพันธุ์มันฝรั่งจากต่างประเทศและส่งให้ไบรเกอร์กระจายแก่เกษตรกรไปปลูกต่อไปสำหรับไบรเกอร์บางราย ยังทำหน้าที่สนับสนุนปัจจัยการผลิตแก่เกษตรกรทั้งหัวพันธุ์มันฝรั่ง ปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดศัตรูพืช และเงินทุนแก่เกษตรกรเมื่อเกษตรกรขายมันฝรั่งแล้วไบรเกอร์ก็จะหักค่าใช้จ่ายส่วนนี้จากเกษตรกรเมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยวผลผลิต ไบรเกอร์จะทำหน้าที่รวบรวมผลผลิตมันฝรั่งจากเกษตรกรในเครือข่ายส่งให้กับบริษัท ไบรเกอร์จะได้ค่าตอบแทนตามจำนวนมันฝรั่งที่รวบรวมให้บริษัทในอัตรากำไรร้อยละ 1 บาท (นาวิน, 2554)

ความสัมพันธ์ระหว่างไบรเกอร์ เกษตรกร และบริษัท ไม่ได้อิงอยู่บนหลักการทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว แต่ยังอิงอยู่กับตรรกะทางวัฒนธรรมในสังคมด้วย กล่าวคือ ไบรเกอร์ต้องทำหน้าที่ที่เอื้อประโยชน์กับบริษัท ขณะเดียวกันก็ต้องรักษาความสัมพันธ์ทางสังคมกับคนในชุมชน ส่วนใหญ่ไบรเกอร์เป็นคนในท้องถิ่นที่มีฐานะดี เป็นที่นับหน้าถือตาในชุมชนและสามารถช่วยเหลือเกษตรกรในการกู้ยืมเงินไปใช้ทั้งในการเพาะปลูกและใช้ในชีวิตประจำวัน ขณะเดียวกัน ไบรเกอร์กับเกษตรกรก็มีความเป็นพี่น้องหรือเป็นเครือญาติกัน ทำให้ต้องถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน

การทำข้อตกลงระหว่างเกษตรกรกับโบรกเกอร์จะเป็นการตกลงกันด้วยวาจาอาศัยความไว้วางใจกันเพราะเป็นคนบ้านเดียวกัน ความเป็นคนบ้านเดียวกันทำให้โบรกเกอร์จะรู้ว่าเกษตรกรรายใด มีพฤติกรรมอย่างไร เป็นคนซื่อตรง ขยันขันแข็งในการทำงาน หรือว่าเกียจคร้านไม่ค่อยสนใจงานในไร่นา นอกจากนี้ความสัมพันธ์ระหว่างโบรกเกอร์กับเกษตรกรยังเป็นไปในลักษณะความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ซึ่งดำรงอยู่ในสังคมภาคเหนือมาช้านาน โบรกเกอร์ที่มีฐานะดีช่วยเหลือเกษตรกรทั้งในด้านปัจจัยการผลิตและการหาตลาด รวมถึงการช่วยเหลือทางการเงินอื่นๆ แก่เกษตรกร รายได้จากการเป็นนายหน้าให้บริษัททำให้โบรกเกอร์ฐานะดีขึ้น ส่วนเกษตรกรต้องพึ่งพิงโบรกเกอร์มากขึ้น โดยเฉพาะในเรื่องเงินที่เกษตรกรต้องพึ่งพิงแหล่งทุนจากโบรกเกอร์ ในกรณีที่เกิดความขัดแย้งในการเพาะปลูกหรือการตลาด เกษตรกรกับบริษัทจึงมีได้เผชิญหน้ากันโดยตรงแต่จะมีการเจรจาต่อรองผ่านโบรกเกอร์ ซึ่งจะเป็นผู้ไกล่เกลี่ยผลประโยชน์ทั้งสองฝ่าย เมื่อพิจารณาเช่นนี้จะเห็นว่าบริษัทได้ใช้ความสัมพันธ์ในสังคมคือระบบอุปถัมภ์มาใช้ในการควบคุมเกษตรกรนั่นเอง

การใช้ระบบโบรกเกอร์เป็นคนกลางในการสร้างความสัมพันธ์แบบพันธสัญญาระหว่างเกษตรกรกับบริษัท สะท้อนให้เห็นการจัดการแรงงานอย่างยืดหยุ่นของอุตสาหกรรมเกษตร-อาหาร ที่ไม่ได้ใช้เพียงความสัมพันธ์พันธสัญญาอย่างเป็นทางการเท่านั้น แต่ยังอาศัยความสัมพันธ์ทางสังคมและผู้กระทำการในท้องถิ่นมาช่วยในการกำกับควบคุมเกษตรกรด้วย การที่โบรกเกอร์เป็นคนในชุมชนจึงรู้ว่าเกษตรกรรายใดมีความซื่อสัตย์ และตั้งใจทำการผลิตมันฝรั่งในระบบพันธสัญญาอย่างเต็มที่ เมื่อเจอปัญหาเกษตรกรละเมิดสัญญากันมาก โบรกเกอร์บางรายจะเน้นส่งเสริมมันฝรั่งแบบพันธสัญญาให้ญาติสนิทที่ไว้วางใจเท่านั้น ขณะที่บริษัทเน้นการสร้างความสัมพันธ์กับโบรกเกอร์ในลักษณะของความร่วมมือเชิงธุรกิจเป็นสำคัญ โบรกเกอร์ซึ่งเดิมเป็นเพียงเกษตรกรจึงกลายเป็นผู้ประกอบการทางธุรกิจเกษตรในชุมชน และเป็นตัวเชื่อมความเป็นท้องถิ่นเข้ากับระบบอุตสาหกรรมเกษตร-อาหาร ที่มาจากกระบวนการโลกาภิวัตน์

การสร้างและควบคุมคุณภาพในฐานะปฏิบัติการของการควบคุม แรงงาน

บริษัท ฟรีโต-เลย์ มีนโยบายเน้นการนำวัตถุดิบจากท้องถิ่นมาใช้ในการผลิต โดยใช้ระบบเกษตรพันธสัญญาเป็นกลไกควบคุมมาตรฐานการผลิตวัตถุดิบหรือมันฝรั่ง เพื่อนำไปใช้แปรรูปเป็นมันฝรั่งทอดกรอบตามมาตรฐานของบริษัท ฟรีโต-เลย์ ที่เป็นมาตรฐานเดียวกันทั่วโลก ดังนั้น บริษัทต้องทำการคัดเลือกสายพันธุ์มันฝรั่งที่มีมาตรฐานเดียวกับพันธุ์ที่ใช้ในต่างประเทศมาส่งเสริมให้เกษตรกรเพาะปลูก พนักงานของบริษัทต้องไปตรวจสอบคุณภาพผลผลิตมันฝรั่งในพื้นที่เพาะปลูกมันฝรั่งและตามจุดรับซื้อ ตามข้อกำหนดมาตรฐานของบริษัท นี่คือนิยามของการควบคุมจากระยะไกล (อานันท์, 2552) ที่เชื่อมโยงการควบคุมคุณภาพการผลิตวัตถุดิบในไร่นาของเกษตรกรเข้ากับสายพานการผลิตของอุตสาหกรรมมันฝรั่งทอดกรอบ เป็นการควบคุมแรงงานของเกษตรกรที่ทำการผลิตในพื้นที่ต่างๆ ให้ทำการผลิตมันฝรั่งตามมาตรฐานเดียวกัน กล่าวคือ ไม่ว่าเกษตรกรจะปลูกมันฝรั่งที่ใดก็จะได้ผลิตภัณฑ์มันฝรั่งคุณภาพและมาตรฐานเดียวกันหมด เมื่อเกษตรกรตัดสินใจทำการปลูกมันฝรั่งเพื่อส่งโรงงานอุตสาหกรรม ทั้งในระบบเกษตรพันธสัญญาและนอกพันธสัญญา เกษตรกรได้กลายเป็นเสมือนแรงงานผู้ผลิตวัตถุดิบป้อนให้สายพานการผลิตของบริษัทโดยปริยาย แม้ว่าเกษตรกรบางกลุ่มจะทำการผลิตมันฝรั่งนอกพันธสัญญา โดยการหาปัจจัยการผลิตต่างๆ มาทำการเพาะปลูกเอง บริษัทไม่สามารถเข้ามาควบคุมการผลิตของเกษตรกรในไร่นาได้ แต่บริษัทได้สร้างเงื่อนไขด้านมาตรฐานการรับซื้อผลผลิตมันฝรั่งขึ้นมากำกับควบคุมการเพาะปลูกของเกษตรกรอีกชั้นหนึ่ง

หากพิจารณาอย่างผิวเผิน การสร้างมาตรฐานคุณภาพมันฝรั่งที่บริษัทรับซื้อสำหรับเป็นวัตถุดิบป้อนโรงงานนั้น เป็นไปเพื่อให้บริษัทได้มันฝรั่งคุณภาพดีสำหรับการผลิตมันฝรั่งทอดกรอบที่ได้มาตรฐานเดียวกันทั่วโลก แต่หากพิจารณาการควบคุมมาตรฐานมันฝรั่งเชื่อมโยงกับการควบคุมกำลังแรงงานของเกษตรกรแล้ว พบว่าการควบคุมมาตรฐานมันฝรั่งเป็นเทคโนโลยีของอำนาจ ที่ต้องการควบคุมกำลังแรงงานของเกษตรกรผู้ปลูกมันฝรั่งให้ใส่ใจดูแลการเพาะปลูกและผลผลิต

เทคโนโลยีของอำนาจชุดนี้ไม่ได้แสดงตัวออกมาควบคุมที่ตัวของเกษตรกรโดยตรง แต่เปลี่ยนไปควบคุมที่ตัวสินค้าหรือ “หัวมันฝรั่ง” ซึ่งส่งผลต่อการจัดการแรงงานของเกษตรกรผู้ปลูกมันฝรั่ง การควบคุม “หัวมันฝรั่ง” ไม่ได้เป็นเรื่องของคุณภาพสินค้าเพียงอย่างเดียว แต่มันยังถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่บริษัทใช้ในการควบคุมแรงงานของเกษตรกรอีกชั้นหนึ่ง หากไม่มีการควบคุมคุณภาพสินค้า บริษัทก็ไม่มีทางที่จะมั่นใจได้เลยว่าเกษตรกรได้ทุ่มเทกำลังแรงงานในการเพาะปลูกมันฝรั่งมากน้อยเพียงใด

บริษัท ฟรีดีย์-เลย์ ได้กำหนดมาตรฐานในการรับซื้อมันฝรั่งโดยอ้างเหตุผลถึงการควบคุมคุณภาพและมาตรฐานการผลิตมันฝรั่งทอดกรอบ ลักษณะมันฝรั่งที่มีคุณภาพดีจะต้องมีเส้นผ่าศูนย์กลางไม่น้อยกว่า 4.5 เซนติเมตร มีอายุไม่ต่ำกว่า 80 วัน ต้องไม่มีตำหนิจาก ไล่เดือนฝอย บาดแผลจากการเก็บเกี่ยวรอยข่วนแรง มีผิวสีเขียวไม่เกินเหรียญ 10 บาท ตำหนิจากการเน่าเสีย และมีปริมาณแป้งในหัวไม่ต่ำกว่าร้อยละ 17.1 บริษัทอ้างการนิยามความหมายมาตรฐานมันฝรั่งชุดนี้จากชุดความรู้และเทคนิคในการควบคุมคุณภาพของมันฝรั่งทอดกรอบ ทั้งในแง่ของสีและขนาดของแผ่นมันฝรั่งทอดกรอบ ถ้ามันฝรั่งที่นำไปทอดไม่ได้มาตรฐานจะทำให้แผ่นมันฝรั่งที่ทอดแล้วไหม้เกรียมไม่น่ารับประทาน การนิยามคุณภาพและมาตรฐานเช่นนี้สะท้อนถึงการใช้อำนาจความรู้นิยามคุณภาพและมาตรฐานที่เกษตรกรไม่อาจโต้แย้งได้

การสร้างมาตรฐานคือการทำให้เป็นเรื่องปกติธรรมดา (Normalization) โดยการใช้ความรู้ในการควบคุม ตรวจสอบ สอดส่องให้เป็นไปตามที่กฎเกณฑ์ระเบียบที่องค์ความรู้นั้นๆ ต้องการ (ไชยรัตน์, 2549) การกำหนดมาตรฐานดังกล่าวนับเป็นการเมืองของการจำแนกแยกแยะที่บริษัทใช้ในการจำแนกว่าหัวมันฝรั่งแบบไหนที่บริษัทต้องการและแบบไหนที่บริษัทไม่ต้องการ การจำแนกดังกล่าวแม้จะถูกอ้างอิงกับความรู้ และความเป็นเหตุเป็นผลเกี่ยวกับคุณภาพการผลิตมันฝรั่งทอดกรอบ แต่ก็ยังมีนัยที่แสดงให้เห็นถึงอำนาจในการควบคุมแรงงานเกษตรกร กล่าวคือ เมื่อมีการจำแนกหัวมันฝรั่งที่บริษัทจะรับซื้อกับหัวมันฝรั่งที่บริษัทไม่รับซื้อ ก็จะมีหัวมันฝรั่งที่เกษตรกรขายได้กับขายไม่ได้ และเป็นที่แน่นอน

ว่าเกษตรกรย่อมอยากขายมันฝรั่งได้จำนวนมากหรืออยากขายได้ทั้งหมด และไม่อยากให้มันฝรั่งที่ไม่ได้คุณภาพตามมาตรฐาน นั้นหมายความว่า เกษตรกรก็ต้องเอาใจใส่ดูแลมันฝรั่งที่ตนเองปลูกเป็นอย่างดีเพื่อให้หัวมันฝรั่งได้มาตรฐานตามที่บริษัทต้องการ นั่นคือ การจำแนก “หัวมันฝรั่ง” ตามมาตรฐานก็คือเทคนิคของอำนาจอย่างหนึ่งในการควบคุมกำลังแรงงานในการปลูกมันฝรั่งของเกษตรกรนั่นเอง

การปลูกมันฝรั่งให้ได้คุณภาพตามมาตรฐาน เกษตรกรต้องคิดคำนวณและปฏิบัติตามหลักความรู้ทางวิชาการ ตั้งแต่ขั้นตอนการเตรียมพันธุ์ การเตรียมดินที่ต้องมีระยะไถ ระยะแปลง และการยกร่องให้ได้ระยะที่เหมาะสม เป็นแถวเป็นแนว เมื่อจะปลูกมันฝรั่งก็ต้องมีการวางหัวพันธุ์ในระยะที่พอเหมาะ หลังจากปลูกแล้วก็ต้องมีตารางเวลาในการให้น้ำ ใส่ปุ๋ยและการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช และระหว่างที่มันฝรั่งกำลังเจริญเติบโต เกษตรกรก็ต้องคอยดูแล ฝ้าสังเกตสภาพดินฟ้าอากาศว่าจะมีผลต่อการเกิดโรคในมันฝรั่งหรือไม่ เช่น หากเห็นว่าถ้าอากาศเย็น มีความชื้นสูงและขมุกขมัวผิดปกติ ก็ต้องรีบฉีดพ่นสารเคมีเพื่อป้องกันโรคเชื้อรา มิเช่นนั้นหัวมันฝรั่งจะเน่าเสียหรือมีรอยทำให้ไม่ได้มาตรฐาน และเมื่อถึงตอนเก็บเกี่ยว เกษตรกรก็ต้องใช้แรงงานที่มีทักษะในการคัดเกรดมันฝรั่ง เพื่อแยกมันฝรั่งที่ไม่ได้มาตรฐานออกจากผลผลิตมันฝรั่งทั้งหมดที่จะนำไปขาย การควบคุมมาตรฐานจึงเป็นเสมือนการควบคุมวินัยของเกษตรกรให้เอาใจใส่ดูแลรักษาผลผลิตอย่างเต็มที่

เกษตรกรในฐานะผู้ผลิตต้องมีวินัยในการทำงานสูง ต้องเอาใจใส่ดูแลมันฝรั่งของตนให้ดีที่สุดเพื่อให้ได้ผลผลิตผ่านเกณฑ์มาตรฐาน เพราะมันฝรั่งคุณภาพดีผ่านเกณฑ์ปริมาณมาก หมายถึงผลตอบแทนที่สูงขึ้น เกษตรกรต้องจัดการปัจจัยการผลิตทั้งดิน น้ำ ปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดศัตรูพืชและใช้แรงงานอย่างเต็มประสิทธิภาพ เมื่อเกิดโรคและแมลงศัตรูพืชระบาด เกษตรกรจะกระตือรือร้นดูแลรักษาผลผลิตไม่ให้ถูกทำลาย เพื่อให้ได้ผลผลิตตามเกณฑ์ เกษตรกรต้องจัดการเวลาในแต่ละวันของตนเพื่อเฝ้าดูแลการเพาะปลูกมันฝรั่งอย่างเต็มที่ โดยนัยนี้คือการปกป้องผลผลิตให้บริษัทนั่นเอง โดยที่บริษัทไม่ต้องลงทุนไปจ้างคนมาเฝ้าจับตาดูการทำงานของเกษตรกร นั่นคือ บริษัทได้ใช้ความ

คิดคำนึงเรื่องเหตุผลเชิงเศรษฐกิจหรืออรรถประโยชน์นิยมของเกษตรกรมายึดโยงเข้ากับการผลิตสินค้าให้ได้มาตรฐาน ความคิดเรื่องเหตุผลแบบนี้ได้มากำกับให้เกษตรกรกระตือรือร้นในการทำงาน การสร้างและควบคุมคุณภาพเป็นการสร้างอำนาจให้บริษัทมีอำนาจเหนือเกษตรกรรายย่อย และเป็นประเด็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจในเครือข่ายอาหารที่แผ่ฐานแทรกซึมไปในพื้นที่การเพาะปลูก (Marsden, 1997)

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เกิดขึ้นในระบบการปลูกมันฝรั่งเพื่ออุตสาหกรรมมีความซับซ้อนมากกว่าความสัมพันธ์ทางการผลิตเชิงเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว แต่แฝงไปด้วยอำนาจของการจัดการกับความคิดและร่างกายของเกษตรกรให้กระตือรือร้นที่จะผลิตวัตถุดิบให้บริษัท โดยที่บริษัทไม่ต้องส่งเจ้าหน้าที่มากำกับควบคุมถึงไร่นา เป็นอำนาจกำกับควบคุมจากระยะไกล (Govern at Distance) ที่เน้นการขึ้นการปฏิบัติ (Conduct of Conduct) หรือการสร้างแนวทางในการคิดคำนวณและการปฏิบัติอย่างเป็นระบบให้กับผู้ที่เป็เป้าหมายของอำนาจ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจดังกล่าวจึงมีลักษณะเชิงครอบงำที่ซับซ้อน โดยอำนาจถูกนิยามผ่านความสัมพันธ์หลายชั้นที่ซ้อนกันอยู่ในจิตใจและร่างกาย (อานันท์, 2552 : 131)

การควบคุมเกษตรกรในระบบอุตสาหกรรมมันฝรั่งทอดกรอบเกิดขึ้นจากอำนาจในการนิยามความจริงเกี่ยวกับมาตรฐานการผลิตมันฝรั่งทอดกรอบขึ้นมาพร้อมกับปฏิบัติการและเทคนิควิธีของอำนาจในกระบวนการสร้างวัตถุของการควบคุมแบบใดแบบหนึ่งขึ้นมา ดังเช่นการสร้างลักษณะของหัวมันฝรั่งที่มีคุณภาพตามที่บริษัทต้องการขึ้นมา เกษตรกรผู้ปลูกมันฝรั่งต้องมีระเบียบวินัยในการเอาใจใส่ดูแลการผลิตมันฝรั่งเป็นอย่างดีเพื่อให้ได้หัวมันฝรั่งคุณภาพดีและจะได้ผลตอบแทนสูง เมื่อเกษตรกรรับความหมายจากการนิยามแล้วจะทำการควบคุมวินัยทางการผลิตของตนเอง การควบคุมอำนาจจึงขึ้นอยู่กับสภาวะจิตใจ (Mentality) ของตัวเกษตรกร การควบคุมอำนาจแบบนี้ผสมผสานขึ้นมาจากสถาบัน วิธีการดำเนินการ การวิเคราะห์ การทบทวน การคิดคำนวณ และกลยุทธ์ที่ป้อนให้รูปแบบของอำนาจที่ซับซ้อนปฏิบัติการได้ โดยเกี่ยวข้องกับการนิยามความหมาย

หรือการสร้างวาทกรรมขึ้นมา การปฏิบัติการเช่นนี้ช่วยให้ระบบทุนนิยมและรัฐสมัยใหม่ทำงานได้โดยไม่ต้องใช้อำนาจอภิปัตย์ ขณะที่เกษตรกรก็ยอมรับการนิยามความหมายแล้วนำมาปฏิบัติด้วยความเต็มใจ โดยเข้าใจว่าทำไปโดยมีอิสระและเสรีภาพ (อานันท์, 2552 : 146-148)

ถึงแม้ระบบอุตสาหกรรมเกษตร-อาหาร จะสร้างการควบคุมอันซับซ้อนดังที่กล่าวมาในหัวข้อที่ผ่านมา แต่ในการควบคุมดังกล่าวก็มีความลักลั่นเกิดขึ้นเนื่องจากการผลิตของเกษตรกรไม่ได้เกิดขึ้นในพื้นที่ฟาร์มหรือในโรงงานของบริษัท บริษัทไม่สามารถควบคุมพื้นที่กายภาพทางการผลิต และไม่สามารถควบคุมร่างกายของเกษตรกรเหมือนคนงานในโรงงาน ทั้งเกษตรกรปลูกมันฝรั่งไม่ได้มีสำนึกว่าตนเป็นคนงานของบริษัท ต่างก็มีความคิดจิตใจและให้ความหมายต่อการผลิตที่ตนเองได้ลงมือลงแรงไป หากเกษตรกรเห็นว่าตนเองเสียประโยชน์หรือไม่ได้รับความเป็นธรรม เกษตรกรก็อาจจะทำการบางประการเพื่อไม่ให้ตนเองตกเป็นเบี้ยล่าง

ความเสี่ยงในการดำรงชีพของเกษตรกรในระบบเกษตรพันธสัญญา

การผลิตมันฝรั่งแบบพันธสัญญาเพื่อส่งให้อุตสาหกรรมมันฝรั่งทอดกรอบมีความลักลั่นขัดกัน (Contradictions) ในตัวเองหลายประการที่ส่งผลต่อความเสี่ยงในการดำรงชีพของเกษตรกร และทำให้เกษตรกรหลายรายเปลี่ยนจากการปลูกมันฝรั่งในระบบเกษตรพันธสัญญาไปลงทุนปลูกมันฝรั่งแบบอิสระ กล่าวคือแม้ว่าบริษัทอุตสาหกรรมมันฝรั่งทอดกรอบได้สร้างภาพลักษณ์และให้ความหมายว่าระบบอุตสาหกรรมมันฝรั่งทอดกรอบเป็นภาคการผลิตสมัยใหม่ ที่จะเปลี่ยนการผลิตของเกษตรกรให้มีความเป็นสมัยใหม่และสร้างความมั่นคงด้านเศรษฐกิจแก่เกษตรกร เมื่อเกษตรกรทำการปลูกมันฝรั่งแบบพันธสัญญาจะมีรายได้ที่แน่นอน มีความมั่นคงในการประกอบอาชีพและจะสนับสนุนความรู้ในการผลิตมันฝรั่งทั้งด้านปริมาณและคุณภาพผลผลิตแก่เกษตรกร (ชาลี, 2536) ซึ่งหมายถึงการยกระดับคุณภาพชีวิตและความรู้ของเกษตรกรให้เจริญก้าวหน้า แต่ในอีกด้าน

หนึ่งได้ก่อให้เกิดผลกระทบที่คาดไม่ถึง ซึ่งนำมาสู่ปัญหาความเสี่ยงในการดำรงชีพของเกษตรกร

ความลึกลับขัดกันที่เกิดขึ้นในระบบเกษตรพันธสัญญามีความเชื่อมโยงอยู่กับการปรับเปลี่ยนโครงสร้างตลาดอาหาร ซึ่งนำไปสู่ความเสี่ยง 3 ประการ คือ (1) โครงสร้างการผลิตในชนบทแฝงด้วยค่าเช่าหรือการดูดซับส่วนเกินไว้สูงมาก (High rent) ไร่กุลไกเชิงสถาบันอื่นๆ ที่จะทำให้หน้าที่ตรวจสอบควบคุมและถ่วงดุลกลไกตลาดแบบพันธสัญญา มีการครอบงำอุดมการณ์และความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนจนทำให้มองไม่เห็นการทำงานของกลไกตลาดอย่างชัดเจนและส่งผลให้เกิดค่าเช่าแฝงเป็นจำนวนมาก (2) ทำให้เกิดความเสี่ยงสูงในการดำเนินชีวิต (High risk) ทั้งความเสี่ยงในด้านราคาผลผลิต ค่าจ้างแรงงาน ตลอดจนปัญหามลพิษและมลภาวะต่างๆ ที่สืบเนื่องจากการปรับโครงสร้างอันมีผลต่ออันตรายในการดำรงชีพ และ (3) ทำให้เกษตรกรเริ่มสูญเสียตัวตน (High loss) หรืออยู่ในสภาวะที่ไร้ตัวตน กล่าวคือ เกษตรกรไร้อำนาจในการจัดการและควบคุมชีวิตตนเอง และไร้ศักดิ์ศรีในความเป็นมนุษย์ เพราะมีชีวิตแบบคลุมเครือระหว่างการเป็นเกษตรกรแบบพันธสัญญาและการเป็นแรงงานนอกระบบที่อยู่ภายใต้กำกับของบริษัทและทุนนิยม ที่เกิดขึ้นภายใต้กระบวนการโลกาภิวัตน์และเสรีนิยมใหม่ (อานันท์, 2553 : 7)

การเกิดขึ้นของระบบการปลูกมันฝรั่งแบบพันธสัญญาในชุมชนบ้านกลางพัฒนาและตำบลแม่แฝกใหม่ เป็นผลมาจากความต้องการลดความเสี่ยงด้านการตลาดและสร้างความมั่นคงด้านรายได้ของเกษตรกร อันเนื่องมาจากปัญหาความผันผวนของราคามันฝรั่งในตลาดทั่วไป โดยได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานรัฐด้านการเกษตรในพื้นที่และการส่งเสริมจากบริษัทอุตสาหกรรมมันฝรั่งทอดกรอบ แต่กลับพบว่า การปลูกมันฝรั่งพันธสัญญาก่อให้เกิดความเสี่ยงต่อการดำรงชีพของเกษตรกรอย่างน้อย 2 ประการ คือ ความเสี่ยงทางการผลิตและความเสี่ยงทางการบริโภค (นาวัน, 2554)

ความเสี่ยงทางการผลิต ประกอบด้วย ความเสี่ยงเชิงกายภาพ ได้แก่ ความเสี่ยงจากปัญหาโรคแมลงศัตรูพืชและสภาพความแปรปรวนของดินฟ้าอากาศ เนื่องจากมันฝรั่งมีเชื้อพืชท้องถิ่นของประเทศไทย เป็นพืชที่ปลูกได้ดีเฉพาะพื้นที่อากาศหนาวเย็น หากมีความผันผวนของสภาพดินฟ้าอากาศ ก็จะทำให้เกิดโรคระบาดได้ และหากบางปีเจอฝนหลงฤดูตกหนักระหว่างที่เพาะปลูกก็ทำให้ผลผลิตเสียหาย จนเกษตรกรขาดทุนรายได้ จากการศึกษาของทรงศักดิ์ (2539) พบว่า เกษตรที่ปลูกมันฝรั่งในเขตอำเภอสันทรายและแม่แตงเคยขาดทุนเนื่องจากปัญหาสภาพดินฟ้าอากาศไม่ดีร้อยละ 15 โรคแมลงระบาดร้อยละ 38 และปัญหาฝนตกน้ำท่วมระหว่างเพาะปลูกถึงร้อยละ 69 ขณะที่เกษตรกรบ้านกลางพัฒนาต่างก็เคยประสบปัญหาผลผลิตเสียหายจากความผันผวนของฟ้าอากาศ และโรคปัญหาโรคระบาดเช่นกัน

ความเสี่ยงทางการผลิตอีกประการ คือ ความเสี่ยงด้านต้นทุนการผลิต กล่าวคือ การปลูกมันฝรั่งในระบบเกษตรพันธสัญญาก่อให้เกิดค่าเช่าทางเศรษฐกิจ (Economic rent) สูง ทั้งนี้เพราะบริษัทเป็นผู้ได้เปรียบในการได้รับสิทธิจากรัฐในการนำเข้าหัวพันธุ์มันฝรั่งสำหรับใช้ส่งเสริมให้เกษตรกรเพาะปลูกเพื่อการแปรรูป ทำให้บริษัทตั้งราคาหัวพันธุ์มันฝรั่งสูง (ปี พ.ศ.2554 ราคา กิโลกรัมละ 35 บาท) แต่ประกันราคาซื้อผลผลิตราคาต่ำ (ราคา กิโลกรัมละ 10.50 บาท) นอกจากนี้การจัดหาปัจจัยการผลิตให้เกษตรกร ทั้งที่บริษัทส่งเสริมเองหรือโบรกเกอร์ส่งเสริมก็ล้วนแล้วแต่แฝงไปด้วยค่าเช่า สามารถสร้างกำไรให้บริษัทและโบรกเกอร์ (จุฑาร, 2546) ส่วนใหญ่โบรกเกอร์ในพื้นที่จะเป็นผู้จัดหาหัวพันธุ์ให้เกษตรกรเป็นหลัก สำหรับปัจจัยการผลิตอื่นๆ แล้วแต่เกษตรกรจะร้องขอ โบรกเกอร์บางรายให้การสนับสนุนเกษตรกรทั้งในเรื่องหัวพันธุ์ ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืช ทั้งที่ขายให้ในราคาตามท้องตลาดและให้ในลักษณะสินเชื่อกับดอกเบี้ยว่าการหักเงินเชื่อจะทำให้เมื่อการซื้อขายผลผลิตสิ้นสุดลง จากการศึกษาของวรลักษณ์ (2550) พบว่า ต้นทุนการปลูกมันฝรั่งในระบบพันธสัญญาในส่วนของค่าปัจจัยการผลิต (หัวพันธุ์ ปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ฮอริโมนและอาหารเสริมพืช) คิดเป็นประมาณร้อยละ 64.8 ของต้นทุนทั้งหมด ซึ่งนับว่าเป็นต้นทุนที่สูงมาก

นอกจากนี้ยังมีค่าเช่ายังแฝงอยู่ในต้นทุนการเพาะปลูกมันฝรั่ง ทั้งในขั้นตอนของการจ้างรถไถเตรียมดิน การไถขึ้นแปลง การใช้รถขุดมันฝรั่ง และการขนส่งมันฝรั่งจากไร่มาไปยังจุดรับซื้อของบริษัท

การปลูกมันฝรั่งยังต้องใช้แรงงานที่มีทักษะอย่างเข้มข้นในขั้นตอนการปลูก การดูแลรักษาและการเก็บเกี่ยว โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกับกรปลูกข้าว ชาวบ้านนิยมจ้างแรงงานในชุมชนหรือตำบลใกล้เคียงที่มีประสบการณ์ในการปลูกมันฝรั่งเป็นหลัก ทั้งนี้เพราะแรงงานในชุมชนมีทักษะการปลูกมันฝรั่งดี รู้ขั้นตอนการเพาะปลูกและการใส่ปุ๋ยจัดการผลิตทั้งหัวพันธุ์และปุ๋ยเคมี รวมถึงการคัดเกรดมันฝรั่งในขณะเก็บเกี่ยวผลผลิตในไร่ การจ้างแรงงานปลูกมันฝรั่งในชุมชนมีทั้งการจ้างรายวัน 200 บาท/วัน และการจ้างเหมาตามกิจกรรมการเพาะปลูกส่วนใหญ่เกษตรกรนิยมการจ้างเหมา เช่น การจ้างวางมัน (ปลูกมัน) ไร่ละ 600 บาท ค่าจ้างเหมาใส่ปุ๋ยเคมีไร่ละ 1,000 บาท และค่าจ้างเหมาเก็บมันฝรั่งไร่ละ 1,800 บาท นอกจากนี้ยังมีการจ้างพנסารเคมีกำจัดศัตรูพืช และจ้างให้น้ำ เป็นต้น การศึกษาของวรกาญจน์ (2550) ชี้ให้เห็นว่า ค่าจ้างแรงงานตลอดการปลูกมันฝรั่งจนเก็บเกี่ยวคิดเป็นร้อยละ 21.37 (ไม่รวมค่าจ้างไถและขุดมันฝรั่ง ซึ่งถือว่าเป็นค่าเช่า)

เมื่อต้นทุนการผลิตสูงและแฝงด้วยค่าเช่าสูง ประกอบกับความเสี่ยงทางการผลิตอื่น ๆ ทำให้การปลูกมันฝรั่งมีความเสี่ยงด้านรายได้มาก แม้ว่าจะมีการประกันราคารับซื้อผลผลิต การศึกษาของอารี และทรงศักดิ์ (2538 : 45) พบว่า การประกันราคาที่จะรับซื้อผลผลิตของบริษัทมีผลอย่างยิ่งต่อการรักษาเสถียรภาพของรายได้ให้แก่เกษตรกร แต่รายได้ของเกษตรกรยังคงไม่แน่นอน เพราะบริษัทมิได้ประกันรายได้ เมื่อเกษตรกรประสบปัญหาผลผลิตตกต่ำ รายได้จะตกต่ำไปด้วยความเสียหายในด้านผลผลิตกลายเป็นภาระของเกษตรกรทั้งหมด

ความเสี่ยงในการดำรงชีวิตของเกษตรกรปลูกมันฝรั่งที่สำคัญอีกประการ คือ ความเสี่ยงทางการบริโภค กล่าวคือ เกษตรกรผู้ปลูกมันฝรั่งบ้านกลางพัฒนาได้ปรับวิถีการบริโภคไปสู่การบริโภคความเป็นสมัยใหม่ที่ให้ความสำคัญกับการบริโภคความหมายมากขึ้น เกษตรกรต้องหารายได้ให้เพียงพอกับการบริโภค

ทั้งในด้านการซื้อหาสินค้าเพื่อการยังชีพ การใช้เครื่องอำนวยความสะดวก การใช้ขายเพื่องานสังคมและการส่งบุตรหลานเรียนหนังสือ หากเกษตรกรประสบปัญหาขาดทุนหรือมีรายได้จากการผลิตมันฝรั่งไม่เพียงพอสำหรับการบริโภค จะส่งผลกระทบต่อความสามารถในการบริโภคของเกษตรกร และอาจผลักดันให้เกษตรกรตกอยู่วังวนของปัญหาหนี้สิน กล่าวคือ เมื่อทำการผลิตขาดทุน อาจทำให้เกิดหนี้ทั้งจากการผลิต และหนี้จากการไปกู้ยืมเงินเพื่อใช้ในการบริโภค (นาวัน, 2554)

ปัญหาความเสี่ยงจากการเข้าสู่ระบบเกษตรพันธสัญญา ทั้งความเสี่ยงทางการผลิตและความเสี่ยงทางการบริโภคทำให้เกษตรกรส่วนใหญ่พยายามหาทางออกด้วยการละเมิดพันธสัญญาที่เคยตกลงไว้กับบริษัท โบรกเกอร์ หรือกลุ่มเกษตรกร กล่าวคือ เมื่อราคามันฝรั่งในตลาดทั่วไปสูงกว่าราคามันฝรั่งในระบบเกษตรพันธสัญญา เกษตรกรก็จะลักลอบนำมันฝรั่งในระบบพันธสัญญาบางส่วนไปขายในตลาดทั่วไป โดยเกษตรกรเห็นว่าตนเองทำสัญญาว่าจะขายมันฝรั่งให้บริษัท แต่ในสัญญาไม่ได้ระบุไว้ว่าจะขายจำนวนเท่าใด ตนเองจึงไม่สามารถนำมันฝรั่งบางส่วนไปขายในตลาดทั่วไปได้ และบางส่วนก็นำมาขายให้บริษัท (นาวัน, 2554)

ลูจวัน (นามสมมติ) เล่าว่า “การทำสัญญากับบริษัทไม่ได้ระบุเอาหัวพันธุ์ไปเท่านี้ต้องส่งคืนเท่านี้ ตอนนั้นก็ลักขายบางส่วน แต่ก็ยังส่งให้บริษัทด้วย คือไม่ใช่ส่งให้น้อยจนน่าเกลียด มันไร่หนึ่งได้ผลผลิตประมาณ 3,000-4,000 กิโลกรัม เอาขายส่งให้บริษัทหักสองพัน บริษัทจะว่าอะไรก็ได้ เพราะเราไม่ได้ไปประกันว่าจะขายให้บริษัทกี่กิโลกรัม ถ้าประกันแบบนั้นจึงจะว่ากันได้ ตอนนั้นลูจลักไปขายได้สี่หมื่นกว่าบาท ชาวบ้านคนอื่น ๆ ก็ทำกัน ถ้าราคามันฝรั่งในตลาดมันสูงก็แอบขายกัน แม้ว่าจะทำสัญญาไว้แล้ว ความจริงลูจก็ไม่อยากแอบขาย แต่ราคามันในระบบกับนอกระบบมันแตกต่างกันมาก”

การลักลอบขายมันฝรั่งของเกษตรกรในพื้นที่อำเภอสนทรายเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้เนื่องจากในบางปี ตลาดมันฝรั่งสำหรับบริโภคสดมีราคาดีกว่าราคามันฝรั่งในระบบพันธสัญญา เกษตรกรก็จะลักลอบเอามันฝรั่งในระบบพันธสัญญาไปขายในตลาดมันฝรั่งบริโภคสดซึ่งได้ราคาสูงกว่า แม้ว่าในระบบปลูกมันฝรั่งแบบพันธสัญญาจะมีสัญญาเคร่งครัด ที่ระบุความผิดทั้งอาญาและแพ่งของการละเมิดสัญญาในกรณีที่เกษตรกรนำผลผลิตไปขายนอกสัญญา แต่ในทางปฏิบัติ บริษัทก็ได้เอาผิดเกษตรกรตามกฎหมาย แต่มีผลต่อการทำสัญญาในปีต่อไป โดยลงโทษมิให้เกษตรกรรับโควตาการผลิตอีก การอะลุ่มอล่วยของบริษัทมีผลทางด้านจิตวิทยาสังคมต่อเกษตรกร ทำให้ภาพลักษณ์ของบริษัทในสายตาของเกษตรกรและช่วยให้ความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรและโรงงานเป็นไปในทางที่ดีในระยะยาว (อารี และทรงศักดิ์, 2538 : 44)

แม้ว่าการปลูกมันฝรั่งแบบพันธสัญญาจะมีการประกันราคาและมีตลาดรับซื้อมันฝรั่งแน่นอน แต่ระบบนี้มิได้ประกันความเสี่ยงในด้านรายได้เพื่อการดำรงชีพสำหรับเกษตรกร ทำให้การละเมิดสัญญาเกิดขึ้น กล่าวคือ การปลูกมันฝรั่งมีความเสี่ยงในด้านการผลิตสูงมาก ทั้งในด้านการเพาะปลูกและการลงทุน แต่ในบางปีผลตอบแทนกลับคืนมามากหรือน้อยกว่าการปลูกมันฝรั่งในตลาดทั่วไป อารี และทรงศักดิ์ (2538) มองว่าในระบบเกษตรพันธสัญญา บริษัทมีความสามารถในการจัดหาวัตถุดิบสูง แต่เกษตรกรมีความสามารถในการหาตลาดต่ำ เกษตรกรจึงรับภาระความเสี่ยงสูง นั้นทำให้เกษตรกรพยายามมองหาตลาดนอกสัญญาเพื่อเป็นทางเลือกในการสะสมทุนสำหรับเตรียมรับมือกับความเสี่ยงที่อาจจะเกิดขึ้นได้ในอนาคต เช่น ปีนี้เกษตรกรปลูกมันฝรั่งได้ดี แต่ก็ไม่สามารถประกันได้ว่าปีหน้าจะได้ผลผลิตดีเช่นเดิม การปลูกมันฝรั่งในแต่ละปีเกษตรกรจึงมองหาช่องทางที่จะสะสมทุนส่วนเกินไว้รับมือกับความเสี่ยงในปีต่อไป การที่เกษตรกรละเมิดสัญญาในบางครั้งหรือแอบขายผลผลิตบางส่วนก็เพื่อนำมาชดเชยความเสี่ยงเหล่านั้นนั่นเอง การละเมิดสัญญาที่เกิดขึ้นนี้เป็นเพราะการขัดกันเองในเชิงความหมายของระบบเกษตรพันธสัญญาที่ถูกให้ความหมายว่าจะสร้างความมั่นคงด้านรายได้แก่เกษตรกร แต่กลับนำเกษตรกรไปสู่ความเสี่ยงในการดำรงชีพทั้งในด้านการผลิตและการบริโภค

สรุป

การควบคุมเกษตรกรของเกษตรพันธสัญญาภายใต้ระบบอุตสาหกรรมเกษตร-อาหาร ได้สร้างปฏิบัติการของอำนาจในการควบคุมเกษตรกรอย่างซับซ้อน เพื่อให้เกษตรกรกลายเป็นแรงงานผลิตวัตถุดิบทางการเกษตรให้สายพานการผลิตของบริษัทอุตสาหกรรม เนื่องจากบริษัทไม่ได้ใช้อำนาจผ่านกลไก สถาบันความสัมพันธ์ หรือเทคนิควิธีการอันใดอันหนึ่งอย่างตายตัว แต่ได้ผสมผสานทั้งอำนาจในการนิยามความเป็นอุตสาหกรรมเกษตร-อาหารสมัยใหม่ให้เกษตรกรยอมรับ การนิยามความสัมพันธ์แบบพันธสัญญาให้เป็นกลไกเชิงสถาบันที่น่าเชื่อถือ นอกจากนี้บริษัทได้ใช้ระบบเกษตรพันธสัญญาทำการควบคุมพันธุ์และตลาดไว้ ทำให้เกษตรกรต้องเข้ามาอยู่ในวงจรการผลิตของบริษัท นั่นคือ อุตสาหกรรมเกษตร-อาหารได้ใช้ตรรกะทางเศรษฐกิจมาสนับสนุนการควบคุมและมีการปฏิบัติการทั้งในระดับความหมายและความสัมพันธ์

บริษัทอุตสาหกรรมยังได้ปรับระบบเกษตรพันธสัญญาให้สามารถควบคุมเกษตรกรได้อย่างเหมาะสมกับท้องถิ่น คือใช้ตรรกะทางวัฒนธรรมในส่วนของความสัมพันธ์ทางสังคมเข้ามาช่วยในการควบคุม และปฏิบัติการผ่านการใช้โบรกเกอร์ที่เป็นคนในท้องถิ่นซึ่งมีความเป็นเครือญาติ คนบ้านเดียวกัน และเป็นเกษตรกรผู้นำที่ชาวบ้านเชื่อใจและนับถือมาเป็นผู้กระทำการแทนบริษัท นอกจากนี้บริษัทยังใช้การควบคุมมาตรฐานคุณภาพมันฝรั่งเป็นเทคนิคของการควบคุมแรงงานของเกษตรกรจากระยะไกล โดยใช้หลักคิดเรื่องผลประโยชน์สูงสุดจากการผลิตวัตถุดิบให้ได้มาตรฐานมาเป็นแรงจูงใจให้เกษตรกรทำงานปลูกมันฝรั่งในไร่นาอย่างแข็งขัน นอกจากนี้ปฏิบัติการของการควบคุมคุณภาพยังเกิดขึ้นจริงในขั้นตอนของการซื้อ-ขายมันฝรั่ง บริษัทได้ใช้การควบคุมคุณภาพมันฝรั่งมาทำการตัดสินใจและคัดแยกวัตถุดิบที่มีคุณภาพออกจากวัตถุดิบที่ด้อยคุณภาพ และให้ผลตอบแทนเฉพาะกับผลผลิตที่ผ่านการคัดคุณภาพเท่านั้น การควบคุมมาตรฐานจึงเป็นเสมือนการควบคุมวินัยของเกษตรกรให้เอาใจใส่ดูแลรักษาผลผลิตอย่างเต็มที่

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาในชั้นปฏิบัติการของการควบคุม พบว่า ระบบอุตสาหกรรมเกษตร-อาหารไม่สามารถควบคุมการผลิตของเกษตรกรได้อย่างเบ็ดเสร็จ เนื่องจากมีความลักลั่นและความขัดกันเกิดขึ้นระหว่างการนิยามความหมายและการปฏิบัติ แม้จะมีการนิยามว่าระบบอุตสาหกรรมเกษตร-อาหารและการเกษตรพันธสัญญาเป็นภาคการผลิตสมัยใหม่ที่จะสร้างรายได้และความมั่นคงต่อการดำรงชีพแก่เกษตรกร แต่ในทางปฏิบัติกลับมีการควบคุมและเอาประโยชน์จากเกษตรกรอย่างแนบเนียน จนทำให้เกิดความเสี่ยงต่อการดำรงชีพของเกษตรกร

เชิงอรรถ

- 1 บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ เรื่อง กลยุทธ์การต่อรองของเกษตรกรในระบบอุตสาหกรรมเกษตร-อาหาร : กรณีศึกษาเกษตรกรผู้ปลูกมันฝรั่งในจังหวัดเชียงใหม่. สาขาวิชาการพัฒนาสังคม คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากชุดโครงการทุนวิจัยมหับัณฑิต สกว. ด้านมนุษยศาสตร์-สังคมศาสตร์ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) มี ศ.ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ เป็นที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ และ รศ.ดร.วัฒนา สุกันต์ศีล เป็นกรรมการวิทยานิพนธ์ และเป็นที่ปรึกษาบทความในการรับทุนมหับัณฑิต สกว.

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- จุฑาธร พงสุวรรณ. 2546. *การเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันของอุตสาหกรรมมันฝรั่งทอดกรอบในประเทศไทย*. วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ชาลี เกตุแก้ว. 2536. *แผนงานฟาร์มที่เหมาะสมภายใต้ความเสี่ยงในอำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ : การทำฟาร์มแบบมีสัญญาผูกพันเปรียบเทียบกับแบบไม่มีสัญญาผูกพัน*. วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. 2549. *วาทกรรมการพัฒนา : อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณ์ และความเป็นอื่น*. กรุงเทพฯ : วิชาษา.
- ทรงศักดิ์ ศรีบุญจิตต์. 2539. *ศักยภาพของการเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันและแนวทางการพัฒนาความรู้ของเกษตรกร*. เชียงใหม่ : คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- นาวิน ไสภากูมิ. 2554. *กลยุทธ์การต่อรองของเกษตรกรในระบบอุตสาหกรรมเกษตร-อาหาร : กรณีศึกษาเกษตรกรผู้ปลูกมันฝรั่งในจังหวัดเชียงใหม่*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาลังคม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- บันฑูรย์ วาฤทธิ และนาคยา ดำอำไพ. 2546. *มันฝรั่ง = Potato*. เชียงใหม่ : คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ประเทือง นรินทรางกูล ณ อยุธยา. 2537. *การจัดการที่ดินภายใต้ระบบการเกษตรแบบมีพันธสัญญา : ศึกษากรณีเกษตรกรผู้ปลูกพืชพาณิชย์ ในเขตกิ่งอำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดเชียงใหม่*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาลังคม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- รัตนาวร เศรษฐกุล. 2546. *หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ* กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

- วรกาญจน์ โกศลพิศิษฐ์กุล. 2542. มั่นฝรั่งพืชเศรษฐกิจมีอนาคต. *วารสารส่งเสริมการลงทุน*. 10(7) : 27-31.
- วรลักษณ์ วงศ์วิวัฒน์. 2550. “ประสิทธิภาพทางเทคนิคของการผลิตมันฝรั่งในระบบสัญญาผูกพันในภาคเหนือ ประเทศไทย” วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (เกษตรศาสตร์) สาขาวิชาเกษตรเชิงระบบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- วิราชนี คำชมพู่. 2542. “อัตราการยอมรับนวัตกรรมทางการเกษตรแบบมีพันธสัญญาของกลุ่มเกษตรกร”. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2552. *คิดอย่างมีเชล ฟูโกต์ คิดอย่างวิพากษ์ : จากวาทกรรมของอัตบุคคลถึงจุดเปลี่ยนของอดีต*. เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2553. พื้นที่ความรู้และกลไกเชิงซ้อนในจินตนาการใหม่ของสังคมเปลี่ยนผ่าน. เอกสารการประชุมปฏิบัติการเรื่อง “จินตนาการใหม่ทางสังคมวิทยาเพื่อรับมือกับความเสี่ยงทางสังคมชนิดใหม่” วันที่ 2 สิงหาคม 2553 จัดโดยสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ร่วมกับคณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา ณ โรงแรมรอยัลริเวอร์ กรุงเทพฯ.
- อารี วิบูลย์พงศ์ และทรงศักดิ์ ศรีบุญจิตต์. 2538. การเกษตรแบบมีสัญญาผูกพัน : กลยุทธ์เพื่อการพัฒนาการเกษตรในภาคเหนือของไทย. (เอกสารอัดสำเนา).

ภาษาอังกฤษ

- Marsden, Terry. 1997. “Creating Space for Food : The Distinctiveness of Recent Agrarian Development”. in David Goodman and Michael J. Watts (eds.), *Globalising Food : Agrarian Questions and Global Restructuring*, pp.169-19. London : Routledge.